

BULLETIN

van de Historische Kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historie-beoefenaars en historie-belangstellenden, wonende in het oude Heerleener land.

Aantekeningen over Heerlen

uit de jaren 1542-'89

IN het eerste deel van de Annales de la Société Historique et Archéologique à Maastricht, de voorlopers van de Publications, dat 100 jaar geleden is verschenen, heeft de vader der Limburgse geschiedenis, de pastoor-archivaris Habets, een geschriftje gepubliceerd, waarin een inwoner van Heerlen enige feiten heeft vastgelegd omtrent inkwartiering en andere buitengewone lasten in het Land van Herle tussen de jaren 1542 en 1589.

Het is geen eigenlijke kroniek. De feiten worden niet vermeld om ze als zodanig vast te leggen, maar om aan te geven, op welke wijze de veroorzaakte lasten over de bank verdeeld werden. In zoverre is het een eentonige opsomming van gevallen, waarin die lasten gelijkelijk verdeeld werden over leen- en laatgoederen met vermelding dat dit geschiedde zonder „wederreet”, dus met stilzwijgende goedkeuring van de gemeenschap. Uit de omstandigheid, dat Vygen, die van 1574 tot 1601 schepen der hoofdbank was, het nodig oordeelde, de gevolgde practijk in oorkonde vast te leggen, zouden we moeten afleiden, dat er ten slotte in het jaar 1589 toch „wederreet” is gekomen en dat hij door aan te geven, hoe in het verleden (van 1542 tot 1588) in 24 gevallen de verdeling der lasten plaats had, de handelwijze van het „gerycht”, het gemeentebestuur, te rechtvaardigen.

Niettemin heeft Vygen in zijn geschriftje, dat hij „dye 28 artykelen” noemt, voor Heerlen belangrijke feiten vastgelegd : een dreigend beleg, een bezoek van keizer Karel V en legering van krijgsvolk in het begin van de 80-jarige oorlog. Het zijn gebeurtenissen, die ons tonen, hoe deze streken betrokken werden bij het politiek gebeuren van die dagen.

Daar het geschriftje thans alleen toegankelijk is voor degene, die de Annales bij de hand hebben (en dat zullen er wel niet velen zijn), zal het de lezers aangenaam zijn, dat wij het in het Bulletin afdrukken, voorzien van enige toelichtingen.

Over de taal van het manuscript, dat zich in het Rijksarchief te Maastricht

bevindt, zegt Habets : La langue de ces notes est très incorrecte et a moitié allemande. Inderdaad de zinsbouw is niet overal correct en de spelling volgt geen vaste regels, maar de taal is geen half-Duits, doch Heerlens dialect, met enige hiervan afwijkende Duitse of naar het Duits trekkende woorden en uitdrukkingen. Als zodanig biedt het aan een taalkundige stof voor bestudering.

We zullen het geschriftje met nummering der alinea's (wat in het manuscript niet het geval is) bij samenhangde gedeelten, door de toelichting weergeven.

J. J. JONGEN

1. Peter Vygen geboeren ynt jaer xxvj op maendach nae Paessen bynnen Heerlen ynd fleck, van wetlichen bedt; en stelt hernae yn speytie syne wael wetenheyte etzlicher geschefft der vryheyt Herloe, ende alsoe voelgens geduyrt tot den xij majj anno 1589.

Volgens zijn eigen verklaring is Peter Vygen geboren in het jaar 1526 op maandag na Pasen in de hoofdbank van Heerlen en wel in het dorp (fleck) zelf, dat destijds niet meer omvatte dan de ruimte binnen de vestingwallen rondom de kerk, uit een wettig huwelijk. Hij stelt hier op schrift (yn speytie) hetgeen hij weet van enige bestuurszaken der hoofdbank (vreyheyt) Heerlen, gedurende een tijd lopende tot 12 mei 1589 (1).

2. Ierstlyk segt Peter Vygen wael te weten das dye Gulgerse veet tegen onsen genedychen keyser Karolus quintus begoenen hefft int jaer 1542 ende geynt ynt jaer 1543 ende dero tzyt yst ut brabant gadesuyn thot Herloe gelacht soe voetvolck och somtyts ruyttervolck.

3. Dye wylke vuerschr. syn belettert duerch den Scholtis ende gerycht op jeder menlych, dae hyn dye not dero tzyt voerdert, sonder inniche ynreet van innychen perschoenen.

4. Ist ouch yn dem vuerschr. thyt gebuert dat men dye vest van Herlen sterckden, datmen ut dem abdyssenbusch halden eyne groete mennycht van holt oem daemyt steckaten te maecken, samt her by vyl deverse wyden oem scanskoerffen ende ander schyns te maecken, samt ganse wyden ende ryssen yn gevoert te gebruyken in dye wallen wye alles gescheyt; her van hefft der scholtys sampt gerycht ende gerychsscryver geordinert ende gebelettert pert ende waegens yn de banck Herloe sulchs te doen dye halffluy van dem lennen soe wal als van dem laeten, sonder inniche wederreet van jemanden.

5. Ist opt selft voelgt wyders als dye Gulgerse Herlen hadden beleggert, soe yst durch dem Scholtis ende gerycht yn gevoerdert karren myt dem perden oemerdt aen dye wallen by te fueren soe wael leenpert als laetpert, ende dat tzum waer tzeychen des Nellis Hanraets pert waert op dem kerchoef voer dem wael myt eynen graeffen stuyck gescoissen, de wylcke woenden op Swaertsenbrychs leen ynt Koenysbent.

6. Then leste als dat brabanse legger toych voer Syttert yst gebuyrt, dat sy van Herloe haeven moeten utstellen pyckeniers ende waegens; yst geschyt dat beletten en de utstellen duerch Schoeltys ende gerycht duerch dye ganse banck soe wal op dye lennen als dye laeten sonder innych wederreet van jemanden.

De Gulikse vete tegen keizer Karel V, in de Nederlandse geschiedenis de Gelderse Successie-oorlog genoemd, vormt de laatste fase in de strijd om het hertogdom Gelder, waartoe het grootste deel van Midden- en Noord-Limburg behoorde.

Het streven der Bourgondisch-Oostenrijkse vorsten was de 17 Nederlandse gewesten onder hun gezag te brengen. Aan dit streven heeft Gelder het langst weerstand geboden. In 1492 wist Karel van Egmond, het hertogdom, dat reeds in 1473 door Karel de Stoute bij het Bourgondische gebied was ingelijfd, weer zelfstandig te maken en zich gedurende een halve eeuw te handhaven tegen de oppermachtige Habsburgers. In 1528 moest hij bij het Verdrag van Gorinchem Karel V als erfgenaam erkennen, indien hij zonder wettige erfgenamen kwam te overlijden. Inderdaad overleed hij in 1538 kinderloos, maar de Staten van Gelder achtten zich niet gebonden door het genoemde verdrag en erkenden Willem van Gulik, een neef van Karel van Egmond, als hertog.

Als heer van Gulik, Kleef, Berg, Mark, Ravensberg en Ravestein bezat hij een aanzienlijk gebied aan de Neder-Rijn, waarbij Gelder prachtig aansloot. Hij kon ongehinderd bezit nemen van Gelder, daar Karel V in beslag genomen werd door andere zaken: de opstand van Gent, de strijd tegen de Turken, de gespannen verhouding tot Frankrijk en de geschillen met het Luthers-gezinde deel der Duitse vorsten. Willem zocht steun bij de vijanden van Karel V en ook bij Engeland door het huwelijk van zijn zuster Anna met Hendrik VIII.

Toen in 1542 Frans I de oorlog tegen de keizer begon, sloot Willem zich bij hem aan. Daardoor ontbrandde in het Brabants-Gulikse grensgebied een strijd, waarin de vestinkjes Heerlen, Gangelt, Sittard en Waldfeucht werden betrokken. Heerlen kreeg toen (dero tzyt) uit Brabant een bezetting (gardesuyn = garnizoen) van voetvolk, somtijds versterkt door ruitery. De inkwartiering (beletteren = biljetteren) geschiedde door de schout en schepenen (het gerycht) bij ieder ingezetene (ieder menlich), daar hun de nood toen daar toe dwong (dae hyn dye not dero tzyt voerdert = vorderde), zonder enige tegenspraak (ynreet) van enige personen (2-3). Toen werd ook de vesting Heerlen versterkt, waartoe men een grote hoeveelheid (mennycht = menigte) hout uit de Abdissensbosch haalde om daarmee palissaden (steckaten = staketsels) te maken, waarbij (mede samt) veel diverse wilgen om schanskorven en anderszins (ander schyns) te maken, alsmede (samt) hele wilgenbomen en rijshout om te gebruiken in de wallen, zoals gebruikelijk is (weye = hoe alles gescheyt). Het leveren van paarden en wagens voor het doen der vrachten is door schout, schepenen en secretaris (gerychsseryver) omgeslagen over de pachters (halfflui = halves, halfwinnen) der lenen en der laatgoederen, weer zonder aanmerkingen van iemand (4). In het begin van de oorlog in 1542 deden de Gulikse troepen, onder aanvoering van Maarten van Rossum invallen in het Brabantse gebied en belegerden Heerlen (Ist opt zelf = daarop, voelgt wyders = verder gevolgd, als die Gulgers Heerlen hadden belegert). Toen hebben schout en schepenen karren en paarden gerequireerd (gevoerdert) om grond (oem erdt = aarde) aan te voeren voor de wallen. Tot staving der waarheid (tzum waertzeychen) vermeldt Vygen, dat het paard van Nellis Hanraets, wonende op het Schwartzenerberger leen te Koningsbeemd (bij Heerlerheide) voor de wal, waarvoor een gracht (graeffen) lag, dood (stuyck = stuk) geschoten werd (5). Bij een tegenoffensief veroverden de Brabantse troepen de vestingen Sittard en Heinsberg (op 16 oktober 1542). In het vroege voorjaar van 1543 bracht de hertog van Gulik een leger op de been om het verloren gebied te bevrijden. Sittard werd heroverd en Heinsberg belegerd. Van Brabantse zijde werd nu onder aanvoering van Philips van Croy, hertog van Aerschot, een leger verzameld. Het is het leger, dat voer Syttert toych (trok) en waarvoor Heerlen pickeniers en wagens moest leveren. De 21 maart verliet Aerschot, komende van Maastricht, Heerlen om Heinsberg te

ontzetten. De volgende dag kwam het leger voor Heinsberg aan en, daar de belegeraars op de vlucht waren gegaan, kon de stad van munitie en leeftocht voorzien worden. Daarna trok Aerschot op het Gulikse leger af, dat in en bij Sittard lag. Hier werd hij in de slag bij de Kempenkoel, aan de voet van de Kollenberg, verslagen en zijn leger zo goed als vernietigd. Dit gebeurde op 24 maart, zaterdag voor Pasen. Heinsberg werd opnieuw belegerd.

Nu stuurde de keizer een leger onder aanvoering van Rene van Chalon, prins van Oranje. Dit verzamelde zich te Hoensbroek. De 19e juni trok het door Heerlen en sloeg een kamp op bij Gangelt, van waaruit het lukte Heinsberg te ontzetten. Twee maanden later verscheen Karel V zelf met een leger op het strijdtoneel en veroverde Gulik en Gelder. Toen gaf Willem van Gulik de strijd op. Bij de Vrede van Venlo op 4 september 1543 stond hij Gelder aan Karel V af, maar behield zijn erflanden (6).

7. Ende sendert thot dem jaer xlvij nyt anders geseyn noch bevonden myt andere gardesuynen ende utstellyngen dan vuerschr. staet.

Tot het jaar 1548 zijn er (sendert) in Heerlen geen verdere inkwartieringen van soldaten (gardesuynen) en requisities (utstellingen) geweest (gesien noch bevonden) dan de bovengenoemde (7).

8. Unser geneydiger keyser Karel quintus salicher, ynt jaer 48 hefft doer Herloe gefangen bracht myt synen kresfolk denne haertych Hans van Saessen ende Phylpus lantgraf thot Hessen. Yst syner genaeden foerer froech aen gecoomen, heft versoecht Scholtis ende gerycht oem te beletteren ruyter ende voetvolck hetwylcke yst gescheyt duerch dye gansse banck nach der bester gelegenynche op dye lennen soe wal als op dye laeten ende dye noedyche waegen tot Mastrycht thoe; haeven Scholtis ende gerycht geordinert op dye vuerschr. gueden gelych het beletten, sonder ynnyche wederreet van jemanden.

9. Item yst gevolgt ut dem foureren dat Jasper Munch Scholtis ende syn medehuyplers hadden den hoof Muyssebroeck ende naer Konnysbent etzlyche hoof onbelettert gelaessen, daer van das der foerer adtvertert waer; daer myt das der Jasper Munch yn grote ongenade gevallen waes, soe dat der foerer dem Jasper Munch alsoe bedrayden oem te henck of te hersteck seggende hee solten hoem aen den keyser beklaegen das hee solt syns ampts ontsayt werden; daer ut dat Jasper Munch moest vryndt thou maeck, damyt dat hee yn vreden bleyf, duerch dem alden Johan van Swaertzenbrych selycher.

10. Als dye stat van Sant Quymtyn yst belegert geweest ongeveverlych ynt jaer 1557, yst cyn duyts redement van beneden op koemen daer van der oefenster waer Jorien van Hael, syn luytenamt ende hopman genant der drossart van Gelre, noch her by hopman Koeferder, Ysselmuyen, Kleyn van Kalkar, Derch Konnynck, Laet van Deventer, Aret van Leyen, Pervaes, dye wylche haeven tot Herlen gelegen xij daegen, dyewylcke synt belettert duerch Scholtys en gerycht dye gansse banck doer, soe wael op dye lennen als op dye laeten ende myt dye waegens ut te stellen yst alles gescheyt wye myt dem beletten vuerschr. sonder emans wederrect.

11. Onssere geneydycher her dye gubernator graf Jan van Oest fryslant heft by tyde des franssoessen krieggewoerffen etzlych ruytter volck, nemlich graf Ernst van Groebbenhaegen myt seyner bruederen twey ende andere rytmeysters; haven lange tyt.

Bruinkolendelving

te Heerlerheide

II. CARISBORG I, BIJ STAATSMIJN EMMA

DAT te Heerlerheide bruinkool in de bodem zat, wisten de mensen er heel goed. Bij het slaan van waterputten was altijd de grote zorg niet op bruinkool te komen, want dan kreeg men vuil bruin water, dat ongezond zou zijn, omdat het niet gefiltreerd werd door een grofzandlaag. Deze vrees voor de bruinkolen werd ongegrond verklaard door een jonge geleerde, die geboren en getogen Heitscher was en bleef, n.l. Dr. Ed. Wintgens. Zijn geboortehuis stond te Ganzeweide No. 260. Hij bezocht de lagere school te Heerlerheide, (thans woonhuis, Kapelaan Ramackersstr. 14), verder enkele jaren school I te Heerlen en studeerde voor arts. Hij werd dokter te Heerlen, vervolgens Inspecteur bij het geneeskundig toezicht te Maasticht en later lid van de Gezondheidsraad te 's-Gravenhage. *)

Leienhoes

Deze deskundige kwam vaak naar Heerlerheide, waar hij uitgestrekte bezittingen had, o.a. de hof Ter Weyer. De drinkwatervoorziening van

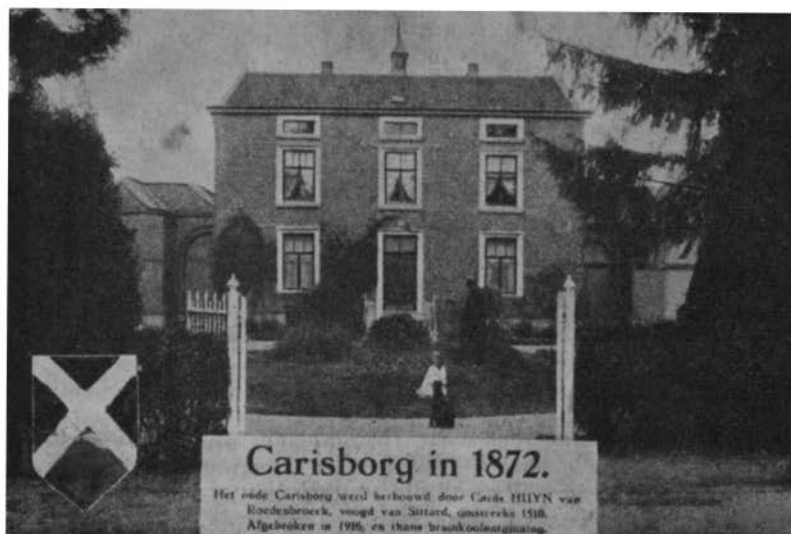
*) Familiegraf van Dr. Ed. Wintgens is te Heerlerheide en gestichte jaardiensten in de St. Corneliuskerk aldaar.

Heerlerheide interesseerde hem en hij nam monsters water bij diverse oude en in aanlegzjinde putten. Deze onderzoekingen wezen uit, dat het water niet slecht was en inmiddels ging Dr. Ed. Wintgens denken aan de grote economische waarde, die de dikke bruinkolenlagen vertegenwoordigden, zoals b.v. het veen in Drente, de Peel, etc.

Er was nog een bereisd geboren en getogen Heitscher, die zulks wist, n.l. Jos. Systemans, wonende op het Middeleeuws leengoed Carisborg of Heidehofke (= Heihöfke), aan de huidige Heicarisborgerweg, tegenover pand No. 13. Ook hij was een voor die tijd vooruitstrevend man : oprichter van de Boerenbond afdeling Heerlerheide in 1903, promotor in de actie om Heerlerheide los van Heerlen tot zelfstandige gemeente te maken o.a. schrijven aan Gemeentebestuur van Heerlen d.d. 12 oct. 1901, bestuurslid van de Centrifuge en melkfabriek (thans pand F. Geraets, Kampstr. 38), lid van de Gemeenteraad. Zijn broer was Pastoor te Merkelbeek; Lebouille van de Wijngaardshof, de pachter van hoeve Terlinden, de bierbrouwer Horstmans uit Hoensbroek, de groothandelaar Dautzenberg uit Voerendaal waren zijn zwagers.

Beide heren bespraken hun stille plannen met de derde grootgrondbezitter aldaar, n.l. de Graaf van Amstenrade, de eigenaar van het Middeleeuws leen Passart-Nieuwenhagen. Met zijn drieën vroegen zij concessie aan tot het delven van bruinkolen.

In „De Nederl. Mijnwetgeving” pag. 144 vermeldt het Kon. Besluit van 17 nov. 1906, (dat was dus nog een jaar vroeger dan de Engelse aanvraag om concessie, zie vorig artikel) No. 29 o.a. het volgende : art. 1 : Aan Graaf A. d'Ansembourg, wonende te Amstenrade, H. Jos. Systemans, wonende te Heerlen en Dr. E. Wintgens, wonende te 's-Gravenhage, wordt onder de benaming „CARISBORG”, concessie verleend voor de ont-

ginning van bruinkolen over eene oppervlakte van ongeveer 120 hectaren in de gemeente Heerlen, gelegen ongeveer tussen Akerstraat, Oud-Einde, Ter Weyer en Treebeek.

Het zou echter 1917 worden, vooraleer de verleende vergunning benut werd voor exploitatie. De brandstoffenvoorziening van Nederland was precair. Het KODIBU te Den Haag schreeuwde om turf, steenkolen en . . . alles wat brandbaar was. Nu was het economisch verantwoord om de spade in de grond te steken, in het meest moerassige gebied circa 300 meter ten noordoosten van Ter Weyer en ten noorden van de Varenbeukel (in het Duits Fahrenbüchel). De eerste deklagen varieerden van 20 tot 200 c.m. Zoveel was nog wel met de spade te verzetten en dan kon men met handkracht de vette bonken bruinkolen in kipwagentjes laden. Paardentractie van de Heer W. Otten vervoerde ze dan tot op de Passartweg, daar werd alles in karren overgeladen en dan naar het mijnspoor der Staatsmijn Emma gereden in de Kastanjelaan. De 3 concessionarissen zochten en vonden nu vlot mensen die grote kapitalen wilden investeren. De grote Engelse scheepvaartmaatschappij Furness te Rotterdam vond door de oorlogsomstandigheden in Nederland geen emplooi en nam de leiding over : de 3 oprichters werden commissarissen. De Heer Boichel, wonende te Wassenaar, werd Directeur der Carisborg I. PAUL Wintgens, de zoon van Dr. Ed. Wintgens, werd bedrijfsingenieur.

Deze nieuwe technische leiding gaf het afdekwerk uit aan de Amsterdamsche Ballast maatschappij o.l.v. Directeur de Vilder en hoofduitvoerder Hof. De Carisborg kreeg nu in korte tijd normaalspooraansluiting tot in de bruinkolenputten via het spoor der Staatsmijn Emma. Eigen locomotieven reden de bruinkolen uit de tot 30 meter diepe groeve. Grote baggermolens werkten dag en nacht, een eigen transformator regelde de stroom en elektrische pompen met een capaciteit van 42 kub. meter per minuut hielden de grondwaterstand laag. Al gauw kon de afdek in het reeds geëxploiteerde groevedeel worden gestort, conform het concessievoorschrift.

De afzet ging vlot van de hand via het KODIBU, dat goede prijzen betaalde mits de kwaliteit goed was. Hoeveel Chem. analyses over as en vochtgehalte heeft toen mijnheer Verwasch niet gemaakt!

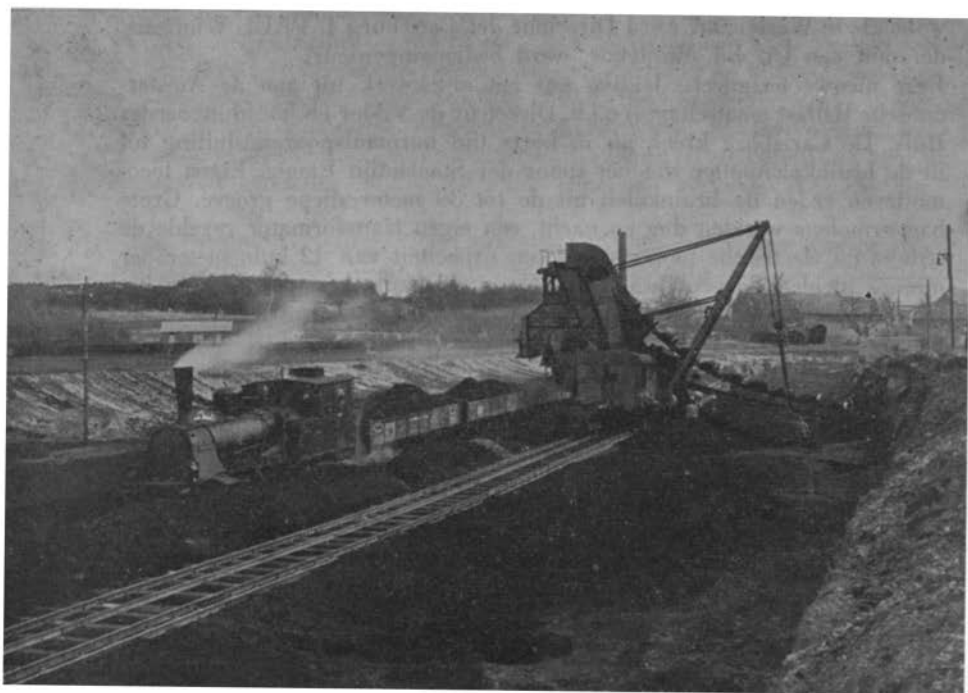
Vier man vast personeel staken regelmatig monsters en stuurden deze op naar Den Haag.

Ongeveer 200 werklui waren ondergebracht in o.a. 4 grote keten langs de Ter Weyerweg en diverse kleinere houten woningen langs de Passartweg. Eigen distributie, slagerij e.d. zorgden goed voor het werkvolk. Het bureau personeel werkte op het oude jachtslot van de Graaf van Amsterrade : Kasteel Passart-Nieuwenhagen.

Natuurlijk veranderde het landschapsbeeld ter plaatse enorm, temeer waar ook de Staatsmijn Emma nog steeds meer akker- en weiland in beslag nam voor het bouwen van bedrijfsruimten en woningen. Oude wegen werden gesupprimeerd of omgelegd en plaatselijke benamingen als Kroeseleberg, de Kuiper, de Rijkergewan (dat wel zal moeten zijn Ter

Eyckergewan), het Doodleger, de Engerberg, de Haertman, een groot deel van de Varenbeukel verdwenen. Van het Middeleeuwse leengoed Ter Eyck bleef geen akker- en weiland meer over, zodat de eigenaar er maar 4 huizen van liet maken, thans Passartweg no. 37 t.m. 43. Ook het kasteeltje Carisborg werd afgebroken, omdat hier de bruinkolenlaag zo gunstig was. De er bijbehorende boerderij was al omstreeks 1880 afgebroken tijdens de modernisering van Heidehofke; weg was nu de enkele hectaren grote voortuin met bosaanleg, waarin traditiegetrouw elk jaar op kermis maandag de schutterij zo gul getraceerd werd. De grote boerderijen van Andries Systemans en van Nijsten uit Sittard, de zgn. Kamp verdwenen, evenals een tiental kleinere boerderijtjes en woningen. Geleidelijk aan verschoof de wel 35 m. diepe dagbouwafgraving naar richting verbindingsspoor Staatsmijn Emma naar Staatsmijn Hendrik. Meerdere terreinen moesten daartoe worden aangekocht en de concessie moest worden uitgebreid.

Tot 1920, 1921 floriseerde het bedrijf, doch toen konden import en eigen gedolven steenkolen ons land weer van brandstof voorzien en ging de tamelijk riekende bruinkool niet meer zo grif van de hand. De Maatschappij Bergerode bestaande uit de groepen Carisborg II, Brunahilde en

Carisborg 1919

Energie legde geleidelijk aan het werk stop, doch Carisborg I stond nog met een prachtig vrij front en ging over tot de fabricatie van bruinkoolbriketten. In 1923 was een oude fabrieksinstallatie, gekocht in Dobriluhk N.L. (Duitsland), aan de Passartweg bedrijfsklaar. Men had de voorraad te verwerken bruinkolen voorzichtig geschat op voldoende voor 15 jaren. De eerste briketten werden via de B.B.H. = Bruinkolen Briketten Handel verkocht, doch dat liep niet naar wens. Toen ging men zelf verkopen en het product verbeteren. Nu vond men speciaal veel afname bij de bakkers, die juist graag deze briketten stookten om het grote gasgehalte (er is 44 tot 46% vluchtige stof) en lange vlam. In de tweede wereldoorlog beleefde de bruinkolenwinning weer een hoogconjunctuur en ook de voorraad der Carisborg I raakte uitgeput. Men ging over tot aanvoer van bruinkolen uit de groeve Anna te Eijgelshoven; grote vrachtwagens van Coumans-Schepers rijden nog dag en nacht de vereiste kwantums aan. Er zijn heel wat ruwe bruinkolen nodig : drie ton geeft ongeveer 1 ton briketten. Bruinkolen bevatten wel 56% vocht en 3% as en omdat briketten gedroogd worden tot 16% vocht en 4850 calorieën (ruwe bruinkolen hebben slechts 2000 calorieën) en om drie ton tot briketten te verwerken wordt nog 1 ton verstoekt.

Carisborg 1919

„salvo errore calculi” heeft de pachter P. F. Bruls op de pacht voor het jaar 1793 nog een schuld van 988 gld. „Hoensbroeker cours” ... getekend „Ex commissione P. J. Lutters ... get. P. F. Bruls”.

28 februari 1796 heeft P. J. Lutters als „gecommitteerden van de Heeren F. L. Hoensbroek Erfmarschal van geldern en A.G. Hoensbroek des H. Ryckxgraave met de naervolgende pachters van de Recepture van Hoensbroeck afgerekent en geliquideert over hunne pachtsommen en door hun gedaene prestaties en Leverantiens als volgt”...

Hierna volgt o.a. de rekening betreffende de hoeve Lotbroek, pachter Bruls, die schuldig was gebleven tot 18 januari 1796 de som van negen hondert acht en tachtig gulden op de pacht „pro 1700 drij en negentig

f 988—

hierbij gevoegt den pacht voor de jaeren 1700 vier en negentig en vijf en negentig p. jaer f 2054—
monteert

„ 4108—

So. Deb. f 5096—

Hierop wordt de pachter gevalideert wegens leveranties en prestaties ad f 2972—9 st. op rekening van Synen Staedt van 't geene te pretendeeren aan de gemeente en hetgeen gediend heeft tot betaeling in schatting voor de Heeren verpachters, doende Hoensbr. cours

f 3048—13—1

rest deb f 2047— 6—3.”

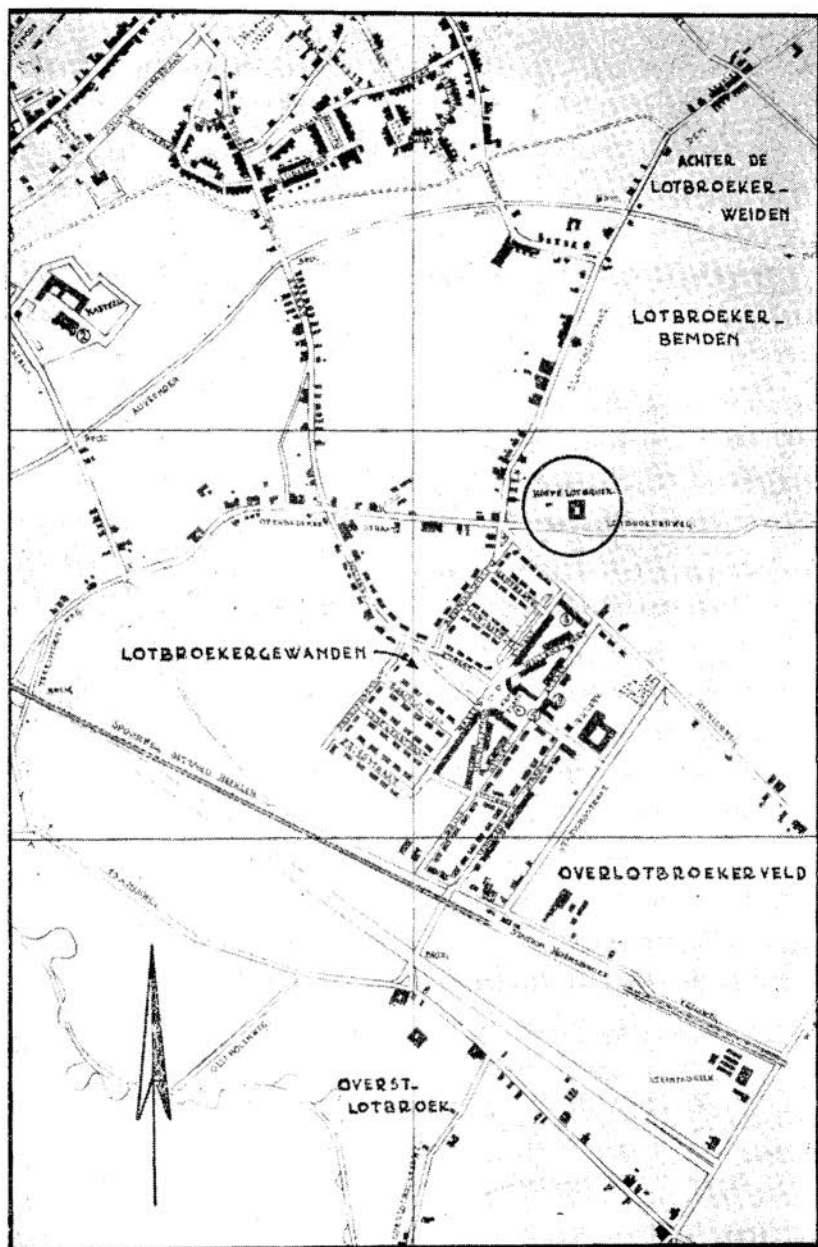
Na afrekening van diverse uitgaven door de pachter voor de hoeve gedaan (arbeidslonen voor herstel en timmerwerken, enz.) zijnde voor f 81.11 blijft de schuld f 1965—15—3.

„also bevint sig, dat den Pachter schepen Bruls op 't Lotbroek nog schuldig blijft aent Huys Hoensbroek, op synen pacht voor het jaer 1700 vijf en negentig tot H. Paesschen 1700 ses en negentig in cluys, de somme van Een duysent negen hondert vijf en sestig guldens 15¾ stuyvers —Salvo errore calculi — aldus afgerekent ende gebesigneert op 't Huys Hoensbroek den 29 febyr 1796 — get. P. F. Bruls”.

Blijkens een afschrift van een nota, vermoedelijk van P. J. Lutters, rentmeester, is pachter Bruls van de eerste oktober 1798 tot de laatste september 1799 wederom pachter van Lotbroek voor een pacht van twee duizend vierhonderd en vier en vijftig gulden „Maestr. cours ad 5 gld de franse croon” welke pacht in drie gelijke termijnen zou vervallen op 1 September 1799, de 2e op St. Andries 1799 en de 3e om „Paesschen van 't volgende jaer 1800”.

Het gaat deze pachter blijkbaar niet naar de wind. De tijden zullen wel een rol gespeeld hebben.

Op verzoek van Clemens Hoensbroeck, eigenaar, wonende te Capellen, doet de citoyen Arnould Erneste Dullens, wonende te Hoensbroek” „comme fondé de pouvoir du dit Clement Hoensbroek” de 24e floreal

in 't negende jaar van de franse republiek een eis tot betaling tegen „Pierre Francois Bruls, fermier à Lotbroek”.

Na verdediging en repliek doet de vrederechter te Oirsbeek op de 7e floreal van het tiende jaar uitspraak: de vordering wordt toegewezen en beslaglegging wordt bevolen op al de granen die zich in de schuur van Lotbroek bevinden.

get. N. Limpens Juge de Paix
M. Le Boulle assesor
J. f. Kerckhoffs assesor
Frissen greffier

De slotakte :

In het tiende jaar van de franse republiek op een niet genoemde dag van Thermidor legt Balthazar Schmidheny „huissier patente, enz.” te Maas-tricht op verzoek van de citoyen Clement Hoensbroek, rentenier wonende te Capellen, conservatoir beslag op de inboedel, vruchten, enz. Het beslag is gericht tegen „citooyen Bruls, cultivateur, demeurant à Hoensbroek a la ferme nome Lotbroek” en wordt betekend aan en sprekende met de „citoyen Heuschen maire de la commune de Hoensbroek”.

29 april 1801 op den huize Hillenraadt wordt tussen C. M. D. Hoensbroek¹²⁾ en joannes Wilhelmus de la Haye en zijne huisvrouw Maria Catharina Zelissen verpacht „den aligen hoff genoemd Lothbroek gelegen onder Hoensbroek met alle daeraen gehorige landerijen Weyden en Beemden zo ende gelijk den tegenwoordigen pachter P. F. Bruls denzelven hoff landerijen weijden en Beemden beseten heeft”. Als borg bij dit contract stelt zich een broer van de pachter „Petrus Casparus de Lahaye tegenwoordig pastoor tot Munstergeleen”.

Op de akte staat een aantekening „Den aenpachter heeft den hierinne bedongen Drogen Wijnkoop betaelt d. 22 Juny 1801. Dullens, Rentm.” Dit is wat we uit het oud-archief als merkwaardigs hebben opgetekend. Meer dan honderd jaar zal de hoeve daarna door één pachtersfamilie bewoond worden gedurende welke tijd zij, wat de gebouwen betreft, meermalen uitgebreid en vergroot wordt.

Omstreeks 1815 is pachter :

Boschouwers, Jan Willem, gehuwd met Maria Odilia Dela Haye, vermoedelijk dochter van de vorige pachter,
in 1855 : Boschhouwers, Frans later gehuwd met Hubertina Vaessen
in 1882 : Boshouwers, Nicolaas Joseph, gehuwd met Maria Theresia Brand.¹³⁾

Dat zijn de laatste pachters die de hoeve overeenkomstig haar staat en bestemming hebben bewoond.

Meerdereren van ons zien nóg de grote kudde vee in de weilanden grazen, horen nóg het geluid van de emmers en kannen als het vee gemolken en gevoederd werd en zien nóg vurige raspaarden voor zware wagens, voor ploegen en andere werktuigen gespannen, zoals dat vroeger alleen maar mogelijk was bij boeren die hun vak overeenkomstig het beginsel van „de morgenstond” en van „het oog van de meester” wisten te verstaan.

De tijd deed zijn werk. Niet alleen ten opzichte van Hoensbroek dat als gemeente een ander kleed zou aantrekken, ook ten opzichte van de Heer, die met de afschaffing van de herenrechten zijn bezittingen onder de hamer brengen moest, wilde hij het hoofd boven water houden.

Ook Lotbroek kwam onder de hamer. De heren von und zu Hoensbroech, wonende te Capellen Rheinland hebben Lotbroek in 1919 verkocht. Haar landerijen en weilanden werden versnipperd. Verschillende oogmerken dienden de kopers. De hoeve werd eigendom van H. J. Hoenen. Een klein aantal jaren leek het nog wel of er het leven van de grote boerderij bleef doorgaan. Het is er echter verstild.

Al staat dan ook op de hoeve het leven stil, des te meer beweging is er op haar „gewanden”.

Rij aan rij staan er huizen in tal van straten. Kerk- en kloostergemeenschappen zijn er verzezen. Over het landschap beieren klokken. Vier schoolgebouwen verzezen er en een nijvere middenstand bouwt zich een bestaan te midden van duizendtallen bewoners. Op de Lotbroekervelden nestelt zich meer en meer industrie.

Te midden van dit alles dreigt de historie, het eigene van de streek, te vergaan. De bedding van de Molenbeek (en van de Oude Moeder) zijn reeds meermalen verlegd. Gedeeltelijk stroomt de beek reeds verborgen door een overkluizing. De industrie deed de kleur van het water tot donker bruin, zelfs tot zwart veranderen en sterk-riekende dampen stijgen uit haar bedding omhoog. Het broekland wordt overstort met stenen die diep uit de aarde omhoog gelift worden. Angstwekkend nadert de steenkolos ook de hoeve. Men spreekt er zelfs van, dat ze eens zal zijn bestemd om in de steenberg verzwolgen te heten.

Tempora mutantur... de tijden veranderen.

De overheid die te midden van deze evolutie het mooie weet te zien en te bewaren verdient lof. De naam Lotbroek is één met de streek. Hij heeft een dominerend karakter gedragen door de eeuwen heen.

Slechts die naam komt toe aan deze streek, die in een *nieuw* kleed in een *nieuwe* gedaante een der belangrijkste delen van de *nieuwe* gemeente Hoensbroek uitmaakt.

„Nieuw Lotbroek” dus.

A thing of beauty is a joy for ever. We mogen het zo gerust met John Kaats verstaan.

P. A. H. M. PEETERS

¹⁰⁾ Zie Slanghen pag .161, 2° en pag. 164.

¹¹⁾ Zie Slanghen pag .162, 7°.

¹²⁾ Zie Slanghen pag .165, 5°.

¹³⁾ Nicolaas Joseph Boshouwers was van 1889 tot 1919 (precies dertig jaar) burgemeester van Hoensbroek, nadien nog lid van de gemeenteraad en wethouder. Hij is mede de grondlegger geweest als secretaris van de woningvereniging „Hoensbroek” voor de omvangrijke woningbouw op de Lotbroekervelden. In 1917 is deze woningbouw met de „Stationskolonie” — dat waren 161 woningen — begonnen.

Begrafenisceremoniën en Gebruiken

betreffende het
trimpen en luiden
der klokken
in de Dekenaten
Klimmen en Meerssen
eerste helft 18de eeuw

OP 24 november 1761 riepen de Eerw. Heren Pastoors van de Parochies Hulsberg, Klimmen, Heerlen, Voerendaal, Valkenburg en Schimmert „weesende alle de voorseyde prochies Leenen van Valckenborg, partage van Haar Hoog Moogende (de Heeren Staeten Generael der Vereenigde Neederlanden)” getuigen op, uit iedere parochie twee, welke zich moesten vervoegen „op de Pastorye tot Climmen”, bij de Eerw. Heer Deken aldaar. Zij werden verzocht om ten overstaan van de uit Heerlen overgekomen Notaris Leonard Gerhard Pelt en diens twee getuigen, Johannes Meijers en Willem Schoenmakers, beiden „inwoonders tot Climmen”, enige verklaringen af te leggen.

De desbetreffende notariële minuut (het oorspronkelijke stuk No. 187 Minuten van Notaris L. G. Pelt, Gemeente-Archief Heerlen) vertelt ons dat de genoemde Eerw. Heren Pastoors gaarne bijzonderheden wilden vernemen „ten opsigte van de Roomsche cermonie (ceremoniën) in haare respectieve Prochie ontrent het timpen (trimpen) van de Beede klok ontrent het begraven der dooden, Luyden der klokke voor, nae ofte ten tyde van de roomsche diensten en andere Plechtig heeden van ouds in t' gebruik geweest Synde en hoedaenig deselve actueelyck (op het ogenblik) geobserveert (in acht genomen) worden en of er eenige veranderinge welck daenig en wanneer voorgevallen souden syn geweest.”

Als getuigen verschenen : „Johannes Loijens oud ontrent de vyff en Seeventig Jaar, Dirck Habets oud ontrent de Seventig Jaaren beyde inwoonders en geboortig der prochie Hulsberg, en aldaar tot dato (24 nov. 1761) hun domicilie (verblijfplaats) gehouden hebbende; Johannes Driessen oud ontrent de negentig jaaren gewoont hebbende in de prochei Clime (Klimmen) t' zedert het Jaar 1701 en aldaar syn wooninge gestaedig (steeds) gecontinueert (voortgezet) hebbende tot in den Somer deses Jaers 1761, Mathys Rietraed oud ontrent ses en seventig Jaaren, in laest gemelte prochie gebooren, en aldaar Syn vaste wooninge gehouden hebbende gelyck hy noch actueelyck houd en Borgemeester is van het cirspel (dorp); Claes Cuypers oud ontrent Seventig Jaar, Johannes Schepers oud ontrent de vier en sestig Jaar gebooren getoogen en bij Continuatie (voortdurend) woonachtig binnen de prochie van Heerle

tot dato; Johannes Dritte oud ontren Seven en tachtig jaaren, Laurens Senden oud ontrent Ses en sestig Jaar beyde gebooren getoogen en bij continuatie woonachtig binnen de parochie van Voerendall; Peter Mullens oud ontrent Sestig Jaar, Daniel Provost oud 64 Jaar van kindsbeenen af tot dato geduyrig ingesetene geweest Synde in de Prochei van Valckenborg;

Vaes Willems oud ontrent 83 Jaar, Reynier Oloff oud 60 Jaare beyde getoogen en gebooren en buik vastig geweest Synde (gewoond hebbende) tot Schimmert."

We laten nu het woord aan deze getuigen, te beginnen met die van *HULSBERG*, welke verklaarden „dat waar en waar achtig is dat Soo lange als hun geheugt de Bede Klock tot Hulsberg eerst Getimt en dan immediaet (onmiddellijk) daarop geluyd is geworden S' morgens en dan S avonts alle daegen, dat voor alle de Roomsche diensten in de Kercken tot advertentie (waarschuwing) der Prochianen geluyd is geworden, en terstont op het begin van de hoog misse nogmael getimt en geluyd is geworden, dat aengaende het begraven der doode zye altoost hebben sien practiseeren (gebeuren) dat de Lycken van het Sterfhuys af gehaelt wordende het zye de Lycke gedraagen ofte gevaaren wierde, de Lyck Luyde en andere omstaenders het Lyck buyten huys synde hun knielende en met onbedeckten hoofde hebben gebeden, dat het Lyck voorts gevaaren oft gedraegen wordende met het gevolg van de Lyck statei (lijkstoet) en andre daarby present, hun tuschen weege op Cruys wegen of in cas (geval) van draeginge by rustinge der draegers de daerby Synde menschen hun andermael knielende met onbedeckte hoofde eenige tyd bidden, dat het Lyck geavanteert (gebracht) Synde tot ontrent den kerck hof daar het Lyck nedergesett en op de voorige maniere gebeden word, en alsdan hetselve onder het Luyden der klokke binne de kercke gebrocht word, alwaar een dienst daartoe staende gebeurt synde, het Luyck andermael uyt de kercke gedrage word aen t graaff daartoe geopent, en onder het Luyden der klokken en bidden met onbedeckten hoofde op de knyen van alle de tegen woordige op den kerck hof begraven wordt, waer nae de Lyck statei retourneert (terugkeert) naer het sterfhuys en voor het selve ins gelycks eenigen tyd knielt en bidde als voor en dat ordinaerlyck (naar gewoonte) de bloedt verwanden van den overleedenen en oock de naebuuren ses consequitive (achtereenvolgende) sondagen naar den dag van de begravenisse en gedaene uytvaart naar de hoog misse op of ontrent hetselve graaff al knielende en den hoed afhebbende publiquelyck (in het openbaar) seeken korten tyd continueere (voortgaan) te bidden, doch dat alle dese voors. Gebeden alleenelyck met stille stemme gebeuren, verclaerende deese twee eerste comparanten (degenen, die verschijnen voor de Notaris, hier voor het afleggen van de verklaringen) sulxs op deese voorseyde maniere hebbe sien practiseeren en arriveeren (plaatsvinden), het voorseyde Luyde en timpen gehoort, en die begravenisse alsoo hebben syn (zien) geschieden en selfs meenigvuldige reyse (keren) daarby geassisteert (daaraan meegedaan) hebben, van Soo lange tyd als Sy indachtig Syn tot op heeden sonder dat daar in eenige stooringe ofte

veranderinge is voorgevallen selfs niet in den Jaare 1748 waeneer de france (de Franse troepen onder Lodewijk XIV, de Zonnekoning) dit land occupeerende (bezettende) ofte oock daernae, maar dat deese observanten (bedoeld : observantie = gebruik) van ouds op denselven voet gecontinueert is geworden, veel weniger dat hun soude geheugen dat eenige Cermonie der Roomsche, by hunnen tyd soude vermeerderd ofte jets (iets) by nieuwigheyd geintroduceert (ingevoerd) soude syn geweest maar dat in tegendeel de eerste declarant (degene, die de declaratie of verklaring aflegt) Johan Loijens attesteert (getuigt) by deese dat hy noch indachtig is dat in Syne Jongheyd de Beede klokke te Hulsberg des middags getimpt en geluyd is geweest alsmeede dat getimt is geweest Sondags en heylige dags in t midde der hoog misse sonder dat hem bekend is uyt wat oorsaake deese plechtig heeden achter gebleeve Syn.

Waarop volgende de voorseyde twee Ingeseetene van de Prochei *CLIMME* en aan deselve voorgeleesen Synde van woorde tot woorde de declaratei van de twee eerste comparante te regard (ten opzichte van) van hulsbergh hebben beleeden dat de gebrueken en observantien soo end gelyck die tot hulsberg Syn geobserveert geweest en hier voorseyd Syn, in alle deelen in 't geheel in usantie (gebruik) syn geweest tot Climmen en daarinne tot opheeden gecontinueert is geworden sonder eenige interruptie (onderbreking) veranderinge of storinge op den dag van heeden. Dit alleenelyck uytgesondert dat hun niet en geheugt dat oyt des middaegs de Bede klokke geluyd of getimpt soude syn geweest te Climen gelyck Johan Loyens attesteert over lange Jaare tot hulsberg gebeurt te weesen.

Op de derde plaets syn erscheynen de twee voorseyde Comparanten van *HEERLE* aan de welcke wederom Exactelyck (nauwkeurig) voorgeleesen is geworden de verclaaringe der twee eerste comparanten aengaende hulsberg, hebben beleeden dat alle die selve plechtigheeden oock altoos hebben gesien useeren (gebeuren) en observeeren van Soo lange tyd als hun geheugt tot op heeden binnen herle, daarby voegende dat tot heerle de Beede klokke niet alleen des morgens en des avonds maar oock des middaegs daagelyxs getimt en geluyd word mits gaeders dat in alle misse half Synde alle daagen dry mael getimpt wordt, en dat Soo ontrent het een als het ander geene veranderinge en is toegevallen nog te voor of nae dat de france in den Jaare 1748 in deese Lande syn geweest sonder dat oock de roomsche daarine gestoort syn geworden, behalven dat Claes Cuijpers verclaerd hem te geheugen dat sedert eenen geruymen reek (reeks) van Jaaren een verbod soude geschiedt syn sonder nochtans te konne seggen uyt wiens autoriteyt (gezag), ontrent het Luyden van de bedde klokke, nochtans niet meenende dat daarom eenige de minste interruptie soude gescheidt Syn en verseekerend dat Soo er eene styl stand soude tusche beyde gecomen Syn dat denselve niet lang geduyrt en heeft maar het timpen en Luyden der bedde klokke hervatt en gecontinueert is geworden als voorseyt is.

Op de vierde plaetsche syn erscheenen de twee boven gemelde mannen uyt de Prochei van *VOERENDALL* diegeene naar duydelijke voorleesinge der declaratie gegeven door de manne voors. van hulsberg die getuygen

dat Soo veel hunne parochie betreft het convoyeeren (begeleiden) der Lycken, begraeven, en Signanter (voornamelijk) aengaende het bidden, op die plaetschen door de mannen van Hulsberg gespecificeert (nader verklaard) en in dergelycke forme altoost binen die parochie van voerendall sonder stooringe paiselybelyck (vreedzaam) is gepleegt (gedaan) soo lange als hun geheugt gelyck oock altoost by hun in swang is geweest het Luyden en timpen voor de diensten op deselve maniere als tot hulsberg, en aengaende de beede klokke S' morgens en S' avonds attestieren dat tot Voerendall alleenelyck getimpt maar niet geluyd, behalve S' avonts voor Sondaegs of heyle dags wanneer daer en bove S' avonds geluyd word, wordende verders dagelyxs S' middags geluyd, addeerende (hieraan toevoegende) deese comparanten dat over ontrent de vyff en twintig Jaeren binnen Voerendale oock ten tyde of in midden van de hoog misse getimpt wierd, Sonder dat hun bekend is de positive (juiste) reedenen waarom Sulxs achtergebleeven is.

Op de vyffde plaetsche Syn erscheenen de twee boven gemelde mannen uyt de Prochie van *VALCKENBORGH* dewelcke naer preelecture (voorlezing) verseecken dat S middags en s avonts de Bidde clocken geluyd en getimpt word gelyck te hulsberg, en dat dit gebruyck immemoriael (sinds onheuglijke tijden) en niet interrupt is geweest tot dato, en ten opsigte van het begraeven der Lycken dat binne hunne prochie het Lyck van het sterfhuys afgehaelt en soo nae de kercke gebracht word sonder dat buyten s huys of tuschen wegen opentlyck en met onbedeckten hoofde gebeden wordt, maar dat dit gebedt opentlyck met Style (stille) stemme geschiedt met onbedeckten hoofde all knielende op t graaff wanneer het Lyck op den kerckhoff begraeven is, en dat oock de Lyck luyde van daar wederkeeren naar het sterfhuys en op deselvde maniere bidde, houdende de declarante voor de meerreste aan de declaratie aengaend hulsbergh.

(Wordt vervolgd)

JO HORST

BIBLIOGRAFIE

over ons Romeins streekverleden

Voor belangstellenden vestig ik de aandacht op twee zeer lezenswaardige publicaties, die over het Zelfkantgebied en Tongeren zijn verschenen.

In de Heimatkalender des Selfkantkreises Geilenkirchen—Heinsberg 1956 beschrijft Dr. W. Piepers, mede aan de hand van een uitstekend verhelderend situatiekaartje, de diverse oudheidkundige bodenvondsten, die in de Zelfkant sinds de laatste jaren zijn geregistreerd. Zodoende is een overzichtelijke inventarisatie hiervan in het licht gegeven.

Dit gebied is wegens zijn geografische ligging t.o.v. het romeinse bewoningsbeeld van Heerlen en omgeving belangrijk, te meer, omdat hierin

Teudurum gelegen is, het eerste haltepunt vanuit romeins Heerlen in noordelijke richting, dat op de bekende klassieke wegenkaarten is aangegeven.

Dr. Piepers beperkt zich in zijn betoog niet tot een vaktechnische inventarisatie, maar bezigt tevens de vergelijkende methode en komt hierbij tot de formulering van enige conclusies. Aan de hand van de chronologie van zijn oudheidkundige bodemdocumenten toont hij aan, dat de intensieve bewoning van dit gebied en met name te Tudderen voor goed onder keizer Claudius (41.—54) inzet. Ook voor Coriovallum is zulks het geval, zegt hij. De bewoning heeft zich derhalve langs de grote heerbaan Heerlen—Xanten gelijktijdig „afgezet”.

In de *Geschichtliche Handatlas der Länder am Rhein* (Köln 1950, Tafel 9) staat een vraagteken achter Teudurum = Tudderen en Coriovallum = Heerlen. Sinds de laatste opgravingsberichten over de thermen van Heerlen kan er volgens de schrijver geen twijfel meer bestaan aan de identificering van romeins Heerlen met Coriovallum. Ook de nieuwste bodemvondsten, te Tudderen gedaan, gecombineerd met de 8 Leugen-afstand tussen Coriovallum en Teudurum, laten geen twijfel meer toe over het feit, dat Teudurum met het huidige Tudderen moet worden gelijk gesteld.

Niet minder frappant zijn de gegevens, die aan het daglicht gekomen zijn door de lijvige publicatie van de *terra sigillata* van Tongeren, het eerste haltepunt op de romeinse wegenkaart, dat vanuit Heerlen in westelijke richting aangegeven is. Ook hier eenzelfde merkwaardige overeenkomst : het bewoningsbeeld van Tongeren zet eveneens onder keizer Claudius krachtig door.

Tot nu toe was over het belangrijke dateringsmateriaal der *terra sigillata* van Tongeren nog slechts de publicatie van prof. R. De Mayer verschenen (annis 1932—1933). Ridder Philippe de Schaetzen, bezitter van een uitgebreide romeinse plaatselijke collectie van Tongeren, heeft nu in samenwerking met de heer M. Vanderhoeven, het versierde gedeelte van zijn *terra sigillata*-collectie in een 284 tellende bladzijden-uitgave beschreven, toegelicht met LV tafels, waarin de onmisbare motieven van het beschreven aardewerk-materiaal in tekening afgedrukt staan. Zijn vaktechnische beschrijvingen heeft hij in statistische berekeningen vastgelegd. Het blijkt dan, dat procentgewijs de grootste aanvoer der (Zuid-Gallische) *terra sigillata* onder Claudius — Nero wordt geconstateerd n.l. ruim 35%. Zelfs de aanvoer tijdens de 1e helft der IIe eeuw blijft hierbij met ruim 23% sterk ten achter.

Samenvattend blijkt eens te meer, in welk belangrijk bewoond gebied Coriovallum lag, dat met Tudderen en Tongeren door middel van twee hoofdwegen rechtstreeks verbonden was.

L.v.H.